

Hammarbystugan på Erikskulle

**Antikvarisk rapport om Hammarbystugans upprustning 2015–2018,
Söderbykarls socken, Norrtälje kommun, Stockholms län, Uppland.**

Rapport 2018: 08
Rolf Hammarskiöld

CC BY 04

Stockholms läns museum

Produktion: Stockholms läns museum

*Fotografier: Stockholms läns museum, Båt & byggnadsvård i Roslagen,
Söderbykarls fornminnes- och hembygdsförening*

Omslag: Hammarbystugan före och efter genomförd upprustning

Baksidan: Låssmide i Hammarbystugan

Flemingsberg 2018

Innehåll

Administrativa uppgifter	4
Sammanfattning av utförda arbeten	5
Bakgrund - beskrivning	5
Uppkomna skador	6
Arbetshandlingar	6
Timmerlagningar 2015	6
Fönsterrenovering 2015–2016	8
Yttre arbeten 2016–2017	9
Kökets renovering 2016–2018	10
Mittkammarens renovering 2018	11
Avvikelser under byggtiden	11
Iakttagelser under arbetet	12
Antikvariska reservationer	12

Administrativa uppgifter

Objekt:	Hammarbystugan på Erikskulle hembygdsgård
Socken:	Söderbykarl
Kommun:	Norrtälje
Landskap:	Uppland
Länsmuseets diarienummer:	2015: 055
Länsstyrelsens beslut:	2015-06-10, beteckning 434–37259–2014
Byggherre/beställare:	Söderbykarls fornminnes- och hembygdsförening
Entreprenörer:	Båt & Byggnadsvård i Roslagen, kontakt Aina Öman Roslagen timmerhus AB, kontakt Johannes Pennström Johannes Eld och lera, kontakt Johannes Riesterer
Underentreprenör fönsterglas	Glasarbeten och blyinfattning, kontakt Sigvard Karlsson
Timmerleverantör:	Indian Wood AB, Ekshärad
Leverantör fönstervirke:	Rimbo timmer, Rimbo
Antikvarisk medverkan:	Stockholms läns museum
Byggtid:	augusti 2015 - maj 2018
Antikvarisk slutbesiktning:	2018-04-06

Sammanfattning av utförda arbeten

Åren 2015–2018 genomfördes en etappvis upprustning av Hammarbystugan på Erikskulle hembygdsgård. Timmerstommen reparerades hösten 2015, fasadrenovering och huvuddelen av inre arbeten skedde 2016–2017, samt avslutande inre målning våren 2018. Vid antikvarisk slutbesiktning den 6/4–2018 godkändes genomförda arbeten, om än med reservationer framförda på sidan 12 i denna rapport.

Bakgrund - beskrivning

Hembygdsgården Erikskulle, grundad 1919, består av närmare 20 byggnader från Söderbykarl och angränsande socknar. Centralt ligger Hammarbystugan, flyttad 1929 från Vikstorpen i Hammarby, Lohärads socken. Denna timrade parstuga, daterad till 1700-talet, består av två byggnadsstommar som fogats ihop.

*Bilden ovan visar Erikskulle år 1970. I förgrunden till vänster ses Hammarbystugan.
Källa: Stockholms läns museums arkiv*

Grundläggningen har skett med kilad granit i kallmur. På östra sidan ligger stugans syllstockar delvis direkt på fast berg. Fasaderna består av bart, falurött timmer, jämte gröna fönstersnickerier, svarta vindskivor och ingångsdörr. Fönstren, indelade med mittpost, har bågar med blyinfattade rutor. På östra långsidan finns ingången, en inåtgående svart dörr med timmerträskel. Yttertaket täcks med 1-kupiga tegelpannor. En hängränna av trä sitter i östra sidans taksprång. På södra gaveln satt länge en vällingklocka, från Färsna gård.

Stugan har rumsindelats i farstu, bakomvarande mittkammare, kök i söder och anderstuga i norr. Golven består av kilsågade bräder med såpskurad yta. I de vitlimmade taken sitter synliga, profilhuggna bjälkar och handhyvlade paneler. Köket har lerklinade, stänkmålade väggar, samt en öppen härd. Mittkammaren har murad eldstad, väggtimmer bilat till plan yta, lerklinats i skarvarna och vitlimmats. Farstun och anderstugans väggtimmer har bara bilats plant. Rummen är inredda till museibostad, vars äldsta inventarier är från byggnadstiden.

Uppkomna skador

I hembygdsgårdens vård- och underhållsplan, upprättad av Stockholms läns museum 2013, påtalades att Hammarbystugans timmerstomme försvagats och därför förvridits. Stockar kom alltmer ur läge, så att lerkliningen lossnade från kökets väggar.

Fönstersnickerier var uttorkade och beslagen rostiga. Vid startmötet den 27 augusti 2015 konstaterades att fönsterbågarnas spröjsverk av bly var helt uttjänta.

Bilden ovan visar köket före påbörjade arbeten. Väggarnas lerklining var rämnad och satt löst. Foto Hedvig Bellberg 2015-08-27

Arbetshandlingar

Projektet initierades mot bakgrund av behov påtalade i vård- och underhållsplanen. Offerter från anlitade entreprenörer bildade sedan utgångspunkt för arbetenas omfattning, liksom storleken på beviljat statsbidrag från Länsstyrelsen.

Timmerlagningar 2015

Under projektets första etapp, hösten 2015, lagades Hammarbystugans timmerstomme, som var betydligt mer skadad än förutsett. Hela skadebilden framgick först då lerkliningen borttogs från kökets väggar. Östra sidans sju nedersta stockvarv var bitvis så försvagade av röta att ett helt blad av en Morakniv lätt kunde stickas in. Därtill var sydöstra hörnets knutkedja defekt. Eftersom väggen bar spår av bristfälliga lagningar befanns tiden inne att helt rekonstruera de nedersta sju stockvarven i kökets östra vägg.

För att kunna byta väggtimmer avlastades den bärande väggen med stämper. Foto Söderbykarls fornminnes- och hembygdsförening 2015.

För att kunna byta bärande väggtimmer måste delar av köksgolvet tas upp, så att stämper till takbjälkar kunde resas på stadigt underlag. Sedan borttogs nämnda sju stockar. Ersättande stockar, av ramsågad furu, bilades för att få slät, vattenavvisande yta. De slogs ihop till en färdig väggsektion, som fogades i befintlig stomme. Samtidigt återfick sydöstra hörnet en fungerande knutkedja.

I kökets nordöstra hörn, närmast farstun, innebar den nyinsatta väggsektionen en generalskarv intill en mellanväggsknut. Därför förstärktes knutkedjan där med en följare på väggens utsida, förankrad med gängstång genom timmerstommen, in till en stående 2"-planka på insidan. (Plankan doldes senare bakom köksväggarnas nya lerklining.)

I kökets södra gavelvägg skarvades fönstrets överliggare. Vidare gjordes en halvsulning i sjunde stockvarvet.

Bilden ovan togs då ny väggsektion i nordost sattes in. Foto Sara Borgesjö 2015-11-13

Bilden ovan togs då den väggsektionen var helt klar. Till höger ses en ny följare. Foto Sara Borgesjö 2015-12-11

Förutom i köket skedde lagningar på nedanstående punkter.

- Hela östra långsidans syllvarv byttes. Syllstockarna fogades ihop med blixtskarv. I långsidans norra del, anderstugan, byttes även andra stockvarvet.
- Ingångsdörren fick en ny omfattning.
- På norra gavelväggen halvsulades i syllstocken, andra och fjärde stockvarvet.
- I stugans nordvästra vägg, i anderstugan, renhögs syllstocken från rötskadat material. Dessutom lades syllstenar tillrätta.

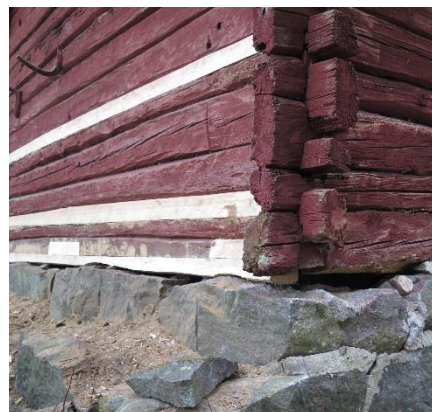
Bilden ovan visar ny väggsektion, följare och syll med tröskel.

I östra långsidans norra del byttes två syllvarv. På norra gaveln räckte att halvsula tre befintliga stockar.

På norra gaveln halvsulades syllen, andra och fjärde stockvarvet. Dessutom lades grundstenar tillrätta i nordväst.

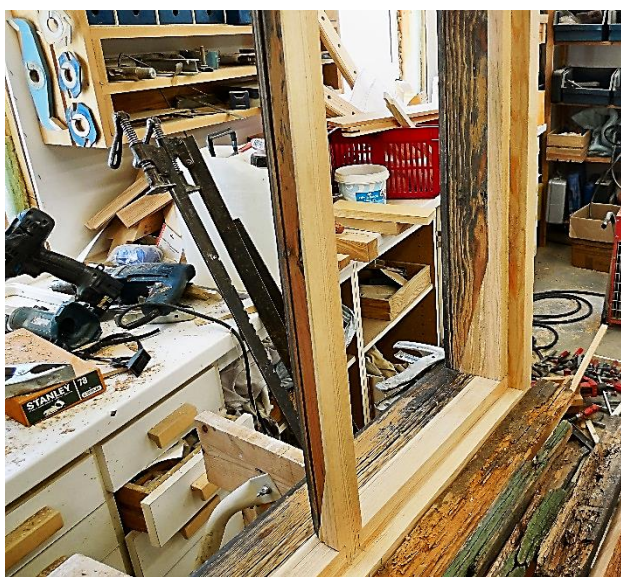

Fönsterrenovering 2015–2016

Vinterhalvåret 2015–2016 fanns Hammarbystugans fönstersnickerier i verkstad för renovering. Liksom i timmerstommen var skadorna större än väntat.

Fönsterrutor med spröjsverk demonterades innan åtgärderna på bågar vidtog. Mycket röta förekom, mest i bottenstycken och nederändar av sidostycken. I en del fall måste hela stycken av fönsterbågar bytas, fast strävan var att av antikvariska skäl spara befintligt virke. Där så var möjligt borttogs bara skadat virke på utsidan, om insidans virke alltså var friskt. Kompletterande virke fästes med epoxilim.

I ännu sämre skick var fönstrens karmar. Orsaken till uppkomna, djupa skador antogs vara att vatten läckt från taket och från otäta fönsterfoder. Därtill kom att karmarnas virke var ”felvänt”, så att splinten utsattes för slitage snarare än kärnan.

*Fönsterkarmarna krävde omfattande reparation. Befintligt virke behölls till en mindre del.
Foto Göran Ulvfot, Båt & byggnadsvård i Roslagen*

Till reparationsvirke togs tätvuxen furu, med 60–80 % andel kärna, av högre kvalitet än karmarnas befintliga virke. Av kostnadsskäl valdes raka fogar, istället för laxstjärtformade som funnits förut. Fogarna är dessutom skruvade istället för spikade, eftersom skruv håller bättre. Nya karmdelar sattes med kärnveden vänd utåt. Rå linolja ströks på de ytor av karmen som inte målas.

Fönsterglasens spröjsverk av bly var överlag sprött av korrosion. Därför nyttillverkades spröjsar av tysktillverkat standardbly, med en kraftigare kärna än de föregående. Flertalet rutor, av munblåst glas tjocklek 1½-2 mm, återanvändes. Spruckna rutor ersattes med begagnade i likadant utförande, från entreprenörens lager.

De reparerade fönstren ommålades med linoljefärg. På utsidan valdes en likadan grön nyans som förut, på insidan en grå nyans. Den 14/5–2016 återlämnades fönstren till Erikskulle.

Bilden ovan visar fönstrets utseende före renovering. Foto Sara Borgesjö 2015-08-27

De nyrenoverade fönstren fick foder med sågad yta. Foto Hanna Hjalmarsson 2016-09-07

Yttre arbeten 2016–2017

Fönstren återmonterades, fick därpå nya fönsterfoder, med sågade ytor, utan hyvlade profiler som de föregående hade haft. Efter kritik från medverkande antikvarie slipades fodren, så att ytorna fick ett mer tidsenligt utseende. För att minska risken för läckage in till karmar och timmerstomme försågs fönsterfodren med vattenlister på ovansidan. Målning skedde med likadan grön linoljefärg som funnits förut.

Fodren slipades för att få ett mer tidsenligt utseende. Foto Rolf Hammarskiöld 2017-09-22

Ingångsdörr och vindskivor ommålades med svart linoljefärg. (Enligt hembygdsgårdens vård- och underhållsplan har dessa byggnadsdelar tidigare varit tjärstrukna.)

Fasaderna av bart timmer ströks två gånger med Falu ljus rödfärg. (Sannolikt målades med ljus rödfärg även vid föregående renovering.)

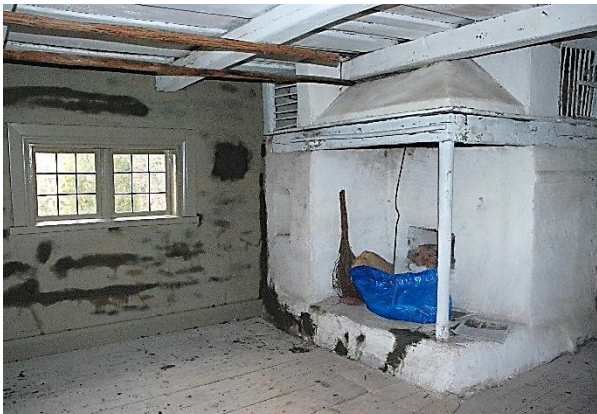
Hammarbystugans nyrenoverade exteriör. Fotografier Rolf Hammarskiöld 2017-11-03

Kökets renovering 2016–2018

Golvbräder, som varit upplockade då timmerlagningar pågick, blev återlagda. Nya fönsterfoder och fotlister uppsattes, hyvlade med en annan profil än de föregående (som var i olika utförande, delvis sekundära och genomgående i dåligt skick). Målning skedde med linoljefärg i en grön umbra-nyans.

Kökets väggar lerklinades juni 2017. Foto Söderbykarls fornminnes- och hembygdsförening

I november 2017 fylldes uppkomna sprickor med kompletterande lerklining. Dessutom lagades härden. Foto Rolf Hammarskiöld 2017-11-03

Väggarna lerklinades. Bruket fick en traditionell sammansättning, utan sand men med en relativt hög andel växtfiber. Bara ett påslag gjordes, för att få ett tidsenligt utseende. Då lerklining torkade uppstod horisontella sprickor, vilka senare fylldes igen. Lerklining togs även till att laga gamla skador i kökseldstaden.

Våren 2018 följde avslutande målning. Efter tvätt målades taket med vit limfärg. Väggarna stänkmålades med limfärg - vita och mörkgrå stänk på en ljusgrå botten. På kökseldstadens västra sida finns kvar en dokumentationsyta av den färggrannare stänkmålning, som köket hade före renoveringen.

På midsommarafton 2018 återinvigdes Hammarbystugan, med nyligen renoverat och inrett kök. Foto 2018-07-08 Rolf Hammarskiöld

Bilden ovan visar till vänster kökets nygjorda stänkmålning i grå toner, till höger en dokumentationsyta av föregående, färggrannare stänkmålning (blå, gul och röd). Foto 2018-07-08 Rolf Hammarskiöld

Mittkammarens renovering 2016–2018

Nya fönsterfoder och fotlister uppsattes, hyvlade med en annan profil än de föregående (som var i olika utförande, delvis sekundära och genomgående i dåligt skick).

Våren 2018 kompletterades lerkliningen som fyller skarvarna mellan kammarväggarnas planhuggna stockar. Tak och väggar rengjordes före ommålning med vit limfärg. Även spismuren ommålades.

Bilden till vänster togs den 7/5–2018, då lerkliningen kompletterades mellan kammarväggarnas plant bilade stockar. Bilden till höger togs den 9/7–2018, då kammarens renovering hade avslutats. Fotografier Rolf Hammarskiöld

Avvikelser under byggtiden

Under byggtiden gjordes en omprioritering, i förhållande till offert 2014-11-20 från Roslagens Timmerhus. Orsaken var rötskador och andra brister som uppdagades i kökets östra vägg, sedan invändig lerklining tagits bort. Följden blev att en hel väggsektion, sju stockvarv med knutkedja, rekonstruerades. I gengäld bortföll nedanstående reparationer, bedömda som mindre viktiga för husets fortbestånd.

- Östra långväggen – två stockar med ytliga rötskador, intill norra fönstret
- Södra gaveln – rötskador i syllstockens underkant
- Västra långväggen – ytliga rötskador på andra och fjärde stockvarvet
- Norra gaveln – Noterade rötskador i stockvarv 5, 8, 9, 12 och 14
- Reparation av kökseldstaden till eldningsbart skick

Trots att reparationerna ovan utgick blev 2015 års upprustning sammantaget betydligt större än väntat. Dessutom krävdes en tillfällig demontering av köksgolvet.

Även fönsterrenoveringen blev större än väntat, beroende på omfattande rötskador. Främst gällde detta karmarna, vilka till stor del måste rekonstrueras.

Iakttagelser under arbetet

Vid pågående timmerlagningar hittades en tidning från 1929, använd som drevning mellan två stockar. Fyndet bekräftar en förut omtalad men obestyrkt uppgift, att Hammarbystugan flyttades till Eriksskulle 1929.

På Eriksskulle fick Hammarbystugan 1929 en placering som inte är optimal från teknisk synpunkt; östra långsidans syllvarv ligger delvis direkt på fast berg. Eftersom angränsande mark faller mot huset har vatten lätt kunnat ansamlas och kvarstanna i direktkontakt med timmerstommen. Säkert fanns här orsaken till att östra syllvarvet var ruttet och därför helt måste bytas 2015. Av samma orsak förekommer rötskador i bottenbjälklagen i nordost, där nästa reparation är att vänta.

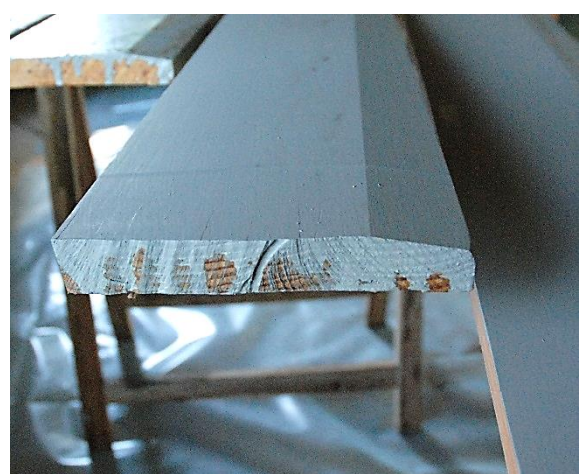
Vid reparationerna hösten 2015 antog de verksamma, utifrån sina iakttagelser, att Hammarbystugan 1929 återuppfördes av mindre timringskunniga. Stockarna var nämligen sammanfogade genom skråspikning, istället för dymling som är mer gängse och funktionellt. I byggnadens sydöstra hörn satt lösa knutskallar, utan bindförmåga, vilket nödvändiggjorde 2015 års rekonstruktion.

Antikvariska reservationer

- Nya yttre fönsterfoder gjordes av bräder med sågad yta, utan att medverkande antikvarie hade vidtalats. Tidigare fönsterfoder hade varit hyvlade, några dessutom med profilerad innerkant och gerade hörn. Åtgärd: Efter invändningar från medverkande antikvarie slipades de yttre fönsterfodren, så att de fick ett mer tidsenligt utseende.
- Inomhus, i kök och anderstuga, borttogs befintliga fotlister och fönsterfoder. Utan att vidtala medverkande antikvarie fick ersättande listverk en annan profilering och färgsättning. Bytet godtogs, sedan beställaren förklarat att de föregående varit i olika utförande, delvis sekundära och genomgående i dåligt skick.
- Ingångsdörr och vindskivor målades med svart linoljefärg, istället för att tjärstrykas, vilket föreskrivits i hembygdsgårdens vård- och underhållsplan. Avsteget medförde dock ingen allvarlig förvanskning av utseendet, heller inget tekniskt problem.

*Hammarbystugans nya inre fönsterfoder målades med linoljefärg i september 2016.
Foto Hanna Hjalmarsson 2016-09-07*

*Hammarbystugans nya fotlister målades med linoljefärg i september 2016.
Foto Hanna Hjalmarsson 2016-09-07*

*Ingången före reparation.
Foto Sara Borgesjö 2015-11-13*

*Ingången efter reparation.
Foto Hanna Hjalmarsson 2016-09-06*

STOCKHOLMS
LÄNS
MUSEUM